

Artikel

Hoe maken we de taal van de rechtspleging genderneutraal?

Mr. W.H. (Willem) Jebbink en mr. R.E. (Rosa) van Zijl*

1. Inleiding

174

Ook nu nog, ver in de 21ste eeuw, is de taal van de rechtspleging niet inclusief. De Hoge Raad verwijst in zijn arresten bijvoorbeeld naar functionarissen en procesdeelnemers met louter mannelijke verwijswaarden,¹ en beoordeelt het optreden van de *raadvrouw* met wat van de *raadsman* mag worden gevegd.² In wetenschappelijke artikelen is eveneens de mannelijke vorm de norm voor het aanduiden van algemeenheden. Dat geldt ook voor wetteksten. Aldus wordt, onder natuurlijk veel meer, volgens het Wetboek van Strafvordering het recht op rechtsbijstand en het zwijgrecht toebedeeld aan de man en verleent boek 7 van het Burgerlijk Wetboek 'hem' huurdersrechten.

Dat vrouwelijke functionarissen volgens bijvoorbeeld de tekst van het Wetboek van Strafvordering niet lijken te bestaan, is historisch nog wel verklaarbaar: het wetboek trad in 1926 in werking en de eerste vrouwelijke rechter trad aan in 1947.³ Kort voor de inwerkingtreding van het wetboek, in 1921, bestonden opvattingen over benoembaarheid van vrouwen in rechterlijke functies die tegenwoordig een strafbaar feit zouden opleveren. Zo vond de

procureur-generaal bij de Hoge Raad destijds dat vrouwen zich 'op eene zeer enkele uitzondering na' niet boven de middelmaat hebben weten te verheffen en dat 'de vrouw in bepaalde tijdperken, die der zwangerschap en der menstruatie, dikwijls niet normaal is' en 'onderhevig kan zijn aan waanvoorstellingen'.⁴ Het betrof hier de befaamde rechtsgeleerde Noyon, een man uiteraard, bekend van zijn ook heden ten dage veelgebruikte commentaar op de strafwet.

De mannelijke dominantie in juridische taal is ongetwijfeld een cultureel verschijnsel, maar heeft geen basis meer in de huidige samenleving. De magistratuur bestaat voor meer dan 50 procent uit vrouwen. De Hoge Raad bestaat voor 40 procent uit vrouwen. De president is een dame die we 'raadsheer' moeten noemen.

Deze taalverschijnselen voldoen al lang niet aan de roep om inclusiviteit, die de laatste jaren op vele maatschappelijke vlakken luider en luider wordt. Taal is geen neutraal communicatiemiddel. Weinig subtiel worden in juridische taal posities van dominante krachten en ondergeschikten benadrukt. Het dagelijkse 'niet-inclusieve' taalgebruik in de rechtspraktijk is in strijd met een juridische grondregel: het gelijkheidsbeginsel.

Hoe kunnen we bereiken dat taal in de rechtspraktijk 'inclusiever' wordt? Die eenvoudige en steeds urgenter gevoelde vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. We belichten in deze bijdrage enkele obstakels.

* Willem Jebbink en Rosa van Zijl zijn advocaat bij Jebbink Soeteman Advocaten in Amsterdam.

1 Een voorbeeld van het gebruik van uitsluitend het mannelijk verwijswaard voor 'rechter' vormt HR 12 februari 2019, ECLI:NL:HR:2019:209. Aan 'de officier van justitie' wordt vergelijkbaar gerefereerd (bijv. HR 29 januari 2019, ECLI:NL:HR:2019:135).

2 HR 29 januari 2019, ECLI:NL:HR:2019:131.

3 Zie over Johanna Hudig: M. de Rooij, *A Woman Is The Judge*, 60 jaar vrouwelijke rechters in Nederland, *NJB* 2007/2006, 39, p. 2474-2481.

4 *Kamerstukken II* 1920/21, 75, nr. 13, p. 57-58.

2. Hoge Raad

Op Internationale vrouwendag 2019 waagden wij een poging om tot verandering te komen door de hoogste strafrechter aan te schrijven: zou de Hoge Raad niet het goede voorbeeld kunnen geven door in het vervolg vrouw-inclusieve taal in zijn rechtspraak te gaan gebruiken? Onze bescheiden suggesties waren om voortaan vrouwelijke raadsheren ‘raadsdames’ te noemen en algemeen te verwijzen naar functionarissen en procesdeelnemers met mannelijke én vrouwelijke verwijswaarden. Voor dat laatste verwezen we naar het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, dat in zijn arresten voor algemene verwijzingen consequent ‘*he or she*’ gebruikt, waardoor heel geduldig desnoods vijf keer in één alinea met ‘*he or she*’ wordt gesproken over ‘de ge-*tuige*’.⁵

We waren wat overrompeld door de reactie hierop, dezelfde dag nog: de Hoge Raad deelde mee blij verrast te zijn met ons initiatief. De suggesties die wij aanreikten, zouden worden besproken in een lopend project over helder taalgebruik in de rechtspraak van de Hoge Raad. Op ons standpunt, dat het weglaten van vrouwelijke verwijswaarden de maatschappelijke werkelijkheid mis- kent omdat het percentage vrouwen binnen de strafrechtpraktijk blijft toenemen, luidde de reactie: ‘De Hoge Raad vindt diversiteit ook van groot belang en kent de afgelopen jaren een meer evenwichtige man-vrouwverhouding (13 vrouwen en 20 mannen). De Hoge Raad streeft ernaar die verhouding de komende jaren nog evenwichtiger te maken.’⁶

Was het probleem opgelost? Of was althans een stap in de goede richting gezet? Helaas niet: het is ondertussen wel duidelijk dat de hoogste rechter onze oproep niet ter harte heeft genomen. Op een rappel op ons verzoek in 2021, ontvingen wij een nietszeggende reactie. In genoemd taalproject ligt de focus op helder en begrijpelijk taalgebruik, waartoe respectvol formuleren behoort, waartoe vervolgens ‘*het omgaan met gender in taal te rekenen valt. Zowel in het taalproject als in de drie kamers krijgt dat aspect aandacht. Binnen de grenzen van het controleerbare wordt bij het gebruik van verwijswaarden bij natuurlijke personen/procespartijen zo goed mogelijk rekening gehouden met het geslacht van de betrokkene.*’

Daar komt nog bij dat het taalprobleem natuurlijk uitgebreider is. Het raakt niet alleen aan de rechtspraak, maar aan de gehele juridische branche. Ook is vrouw-inclusief niet hetzelfde als genderneutraal. Genderneutraal beperkt zich niet tot man, maar ook niet tot vrouw of man.

Het uitblijven van verandering na onze brief aan de Hoge Raad impliceerde ondertussen dat de vorm van

ons initiatief sleets was geraakt. Het zou immers vruchteloos zijn de kwestie nog eens per brief onder de aandacht van de Hoge Raad te brengen. Of nu maar eens de Raad van State aan te gaan schrijven. Dit is precies een van de obstakels: hoe houdt men de kwestie levend en voortdurend onder de aandacht, zodat uiteindelijk daadwerkelijk verandering teweeg wordt gebracht?

3. Procederen?

Kunnen juridische procedures veranderingen in juridisch taalgebruik bewerkstelligen? Dat is niet ondenkbaar in een tijd waarin bijvoorbeeld de Urgenda-zaak aantoonde dat de wetgever het laat afweten waar het neerkomt op vitalisering van grondrechten.

Het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen verplicht de Staat tot praktische verwezenlijking van de gelijkheid van mannen en vrouwen ‘door middel van wetgeving of met andere passende middelen’. Ook dient de Staat zich te onthouden van ieder discriminerend handelen jegens vrouwen. Deze doelstellingen worden in de taal van bijvoorbeeld wetgeving onvoldoende verwezenlijkt. Zo worden functionarissen in het Wetboek van Strafvordering in uitsluitend de mannelijke vorm aangeduid en reppen de Wet op de rechterlijke organisatie en de Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren uitsluitend over ‘raads- heren’.

Het zou spectaculair zijn indien een vrouwelijke raadsheer naar bijvoorbeeld het College voor de Rechten van de Mens stapt en haar functieaanduiding ter discussie stelt. In onze gerechtsgebouwen klinkt immers dagelijks de tenenkrommende aanspreekvorm ‘mevrouw de raadsheer-commissaris’, uit beleefdheid nota bene. Naar het ons voorkomt, verhindert het dominante, onmiskenbaar mannelijke element in deze benaming dat deze een genderneutrale betekenis kan verkrijgen.⁷ De grondslag van dit taalgebruik is waarschijnlijk een misplaatst legisme, een al te letterlijke opvatting van de taal van de wet, maar pleitbaar is dat hier sprake is van ongelijke behandeling.

Maar de vraag is of de eis om niet als raadsheer te worden aangesproken afdwingbaar is. Het Vrouwenverdrag, de Wet gelijke behandeling en de Wet gelijke behandeling mannen en vrouwen bieden geen concrete aanknopingspunten voor een eis op taalgebied.⁸

5 EHRM 18 december 2018, nr. 36658/05 (*Murtazaliyeva tegen Rusland*), dissenting opinion of judge Pinto de Albuquerque, par. 65.

6 Zie: www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Nieuws/Paginas/Reactie-Hoge-Raad-op-persbericht.aspx.

7 Zo is ook niet voorstelbaar dat een vrouw in de functie van Nationale ombudsman, tot op heden overigens telkens vervuld door mannen, zich als ‘ombudsman’ zou laten aanspreken. Daar gaat het instituut zelf overigens ook niet van uit, vide de website (www.nationaleombudsman.nl/vraag-en-antwoord/wat-is-een-ombudsmanombudsvrouw).

8 Deze regelingen zien bovendien eerder op gelijke rechten op de arbeidsmarkt, in het onderwijs, in familiebetrekkingen en dergelijke dan op taalkundige gelijkstelling.

4. Werkgroep ‘Inclusieve taal’

Begin 2021 verzamelden Sannah Hübel, rechter in Amsterdam, en Tessa Kanis, rechercheur bij de Nederlandse voedsel- en warenautoriteit, een aantal functionarissen uit de rechtspraak om zich heen om over verdere oplossingen na te denken. Zij waren eenvoudigweg verbaasd over het mannelijke taalgebruik in wetteksten en hadden via internet kennisgenomen van ons initiatief uit 2019. Binnen de kortste keren bestond de groep uit onder meer rechters, een officier van justitie, een Staatsraad en advocaten.⁹

Social media

Inmiddels heeft deze werkgroep succes ge oogst met campagnes op LinkedIn, Instagram en Twitter, waaronder een post van een foto van een mannelijke raadsheer met als onderschrift diens naam met de aanduiding ‘raadsdame’. Een onwennig en zelfs ongemakkelijk beeld. Want waarom zou iemand een man aanduiden als dame?

De actie kreeg onverwacht grote aandacht. Leden van de werkgroep werden voor interviews gevraagd, en er werd in nationale media over gepubliceerd. De werkgroep was tevreden met de gegeneerde aandacht, maar deze bredere erkenning van het probleem is nog lang niet hetzelfde als de oplossing. De knagende vraag blijft: hoe kan genderneutraal of ten minste vrouw-inclusief taalgebruik daadwerkelijk worden bewerkstelligd?

Veranderen van wetteksten

Onzes inziens is de formulering van wetteksten een van de oorzaken van niet-inclusief taalgebruik. Waar die systematisch vrouwen (en bijvoorbeeld non-binaire personen) uitsluit, is dat anno 2021 een kwestie die aanpak verdient, omdat de wet leidend is voor de taalcultuur in de rechtspraak. Dat is een enorme operatie, maar tegelijkertijd ook een eenmalige.

Uit de rechtspraak van het EHRM blijkt overigens dat vele landen in de Raad van Europa ‘hij of zij’ in hun wetteksten gebruiken, voor zowel de rechter, de officier van justitie, de advocaat, de getuige als de verdachte. Wat inclusief taalgebruik betreft zijn landen als België, Spanje, San Marino en zelfs Rusland ons volgens deze bron voorbijgestreefd.¹⁰

9 De groep bestaat momenteel uit Z. Achouak (rechter), V. Zuiderbaan (rechter), T. Kanis (rechercheur), S. Hübel (rechter), B. Frakking (officier van justitie), A. Verburg (Staatsraad) en ons.

10 Bijv. EHRM 6 november 2018, nrs. 4184/15, 4317/15, 4323/15 e.a. (*Otegi Mondragon and Others tegen Spanje*) inzake rechters en magistraten: ‘Section 217 “Judges and magistrates must withdraw and may, where appropriate, be challenged on the grounds prescribed by law.” Section 219 “Grounds for withdrawal or, where appropriate, a challenge, include: (...) Having held public office or post where he or she previously participated directly or indirectly in anything related to the case (...)”’; EHRM 18 december 2018, nr. 36658/05 (*Murtazaliyeva tegen Rusland*) inzake de strafrechtadvocaat: ‘Article 53. The powers of a defence lawyer “1. From the moment a defence lawyer joins the case he or she shall have the right...”’; EHRM 9 november 2018, nr. 71409/10 (*Beuze tegen België*), EHRM 20 november 2018, nr. 26922/14 (*Toranzo Gomez tegen Spanje*),

In de grootscheepse herziening van het Wetboek van Strafvordering (aangeduid als ‘modernisering’) is in de tot op heden voorgestelde teksten geen verandering waarneembaar. Men zou welhaast denken dat de geest van Noyon hier nog rondwaart. Als gevolg daarvan dreigen ook de komende tientallen jaren de gedachten van de lezer van de wet primair naar mannen uit te gaan. Ook in andere Nederlandse (formele) wetgeving is het gebruik van vrouw-inclusieve terminologie een hoge uitzondering. Het Burgerlijk Wetboek, de Wet op de orgaandonatie, de Participatiewet, de Rijkssoctrooiwet 1995, de Wet algemene bepalingen burgerservicenummer, en de Wet immunisatie militairen verwijzen éénmaal met een mannelijk en vrouwelijk verwijswoord naar respectievelijk ‘ouder’,¹¹ ‘ingezetene’,¹² ‘belanghebbende’,¹³ ‘gebruiker’¹⁴ en ‘minderjarige militair’,¹⁵ maar in de overige tekst van deze wetten worden alleen mannelijke verwijswoorden gebruikt.

De werkgroep heeft in de zomer van 2021 bij de kabinetsinformatie aandacht gevraagd voor de onzes inziens achterhaalde formulering van vele wetteksten. De vraag die daarbij zal opkomen is uiteraard of de komende regering geen urgentere zaken heeft te regelen, maar die dooddoener kan volgens ons alleen worden gebruikt indien daarbij een structurele en effectieve oplossing tot genderneutraal taalgebruik wordt voorgesteld. Uiteindelijk is het een weliswaar veelomvattende, maar inhoudelijk eenvoudige en effectieve oplossing om bijvoorbeeld ‘hij die’ in wetteksten te vervangen door ‘degene die’.

5. Tot besluit

Voor het bereiken van genderneutraal en vrouw-inclusief taalgebruik als norm is een cultuurverandering nodig. Die zal niet eensklaps plaatsvinden. Iedere bewustwording en iedere verandering is daarom een stap in de juiste richting.

Iedere deelnemer aan de rechtspleging kan zijn of haar eigen steentje bijdragen. Iedere functionaris in de praktijk kan overgaan tot consequent gebruik van inclusieve terminologie: de rechter die een vonnis schrijft, de officier van justitie die een requisitoir schrijft, de advocaat die processtukken schrijft, de auteur die een wetenschappelijk commentaar schrijft. Redacties van tijdschriften en boeken kunnen erop toezien dat niet voor het automatisme van mannelijke dominantie wordt ge-

EHRM 27 november 2018, nrs. 53561/09 en 13952/11 (*Urat tegen Turkije*); EHRM 10 januari 2019, nrs. 24705/16 en 24818/16 (*Berardi and Mularoni tegen San Marino*); EHRM 5 maart 2019, no. 31775/16 (*Šarano- vić tegen Montenegro*) inzake de verdachte en EHRM 11 december 2018, nr. 67816/14 (*Kryževičius tegen Litouwen*) inzake de getuige.

11 Art. 1:5 lid 9 Burgerlijk Wetboek.

12 Art. 10 Wet op de orgaandonatie.

13 Art. 18 lid 4 Participatiewet en art. 23y Rijkssoctrooiwet 1995.

14 Art. 4 Wet algemene bepalingen burgerservicenummer.

15 Art. 5 Wet immunisatie militairen.

kozen. Vrouwelijke raadsheren kunnen zich als raadsdame of 'rechter' laten aanspreken. Mannelijke raadsheren kunnen zich met 'rechter' laten aanspreken. Ook indien het taalgebruik binnen besloten kring blijft, zal dat anderen inspireren. Al betreft het de pleitnota voor een politierechterzitting op een dinsdagnamiddag: ook daarmee kunnen de overige procesdeelnemers op ideeën worden gebracht.

Maar grotere stappen kunnen worden gemaakt als wetgevingsjuristen alert zijn op taal in nieuwe wet- en regelgeving. En nog grotere stappen als wordt overwogen op welke wijze bestaande, niet-genderneutrale wetteksten kunnen worden gewijzigd.

Last but not least: denk met ons mee. Onze werkgroep zoekt naar ideeën die verandering teweegbrengen of stimuleren. Alle suggesties daarvoor zijn zeer welkom.¹⁶

¹⁶ Suggesties kunnen gemaild worden naar BoomStrafblad@boom.nl.